

Miquel Bernades i Mainader

Metge i botànic català, catedràtic del Real Jardín Botánico de Madrid i un dels introductors del mètode de Linné a Espanya

TEXT: Elena Guardiola, Josep-Eladi Baños

Miquel Bernades i Mainader (Puigcerdà, 1708 – Madrid, 1771) estudià medicina a Montpeller. Es traslladà a Madrid, on va ser metge del duc d'Alba i metge de cambra de Carles III. Alternà l'exercici de la medicina amb l'estudi de la botànica, que considerava ciència auxiliar de la medicina. Fou primer catedràtic al Real Jardín Botánico de Madrid, on impulsà la modernitat científica i la recerca. Va formar molts botànics que explorarien el món, i es relacionà amb els més destacats de l'estranger. Va ser un dels primers a introduir i defensar el mètode de Linné a Espanya. La seva obra Principios de Botánica va ser el primer tractat en què van aparèixer termes de botànica en castellà. Encara que va viure molts anys a Madrid, es va seguir relacionant amb Catalunya. José Celestino Mutis li va dedicar el gènere Barnadesia i Marià de la Pau Graells i Agüera, l'espècie Genista barnadesii. L'herbari Bernades es conserva a l'Institut Botànic de Barcelona.

Apunts biogràfics

Miquel Bernades i Mainader (segons l'ortografia de l'època, Miquel Barnades i Mainader o Maynader) va néixer a Puigcerdà l'any 1708¹⁻⁴.

Va estudiar medicina a Montpeller, on va ser deixeble de François Sauvages, i després es traslladà a Madrid. Allà va ser metge de Fernando de Silva y Álvarez de Toledo, el XII duc d'Alba, i també metge de cambra del rei Carles III. A més, va guanyar per oposició la càtedra al *Real Jardín Botánico de Madrid*, d'on fou primer catedràtic i ocupà la plaça que Josep Quer havia deixat vacant⁵. Així, Bernades formà part del que es conegué com "primera escola catalana de Madrid" al *Real Jardín Botánico*, de la qual formaren part també Josep Quer i Joan Minuart.^{1,3,6}

Bernades fou soci de l'Acadèmia Médica Matritense, creada el 1734 com a tertúlia de metges, cirurgians i apotecaris. Allà es debatién cada tarda, de manera informal, temes de tota mena re-

lacionats amb la salut. Passats els anys, ja a la segona meitat del segle XIX, aquesta institució passaria a denominar-se *Real Academia Nacional de Medicina*.

Alternà la dedicació a la medicina amb la seva activitat com a botànic i naturalista. Bernades considerava la botànica una ciència auxiliar però necessària per a la medicina ja que, segons explicava, les plantes constituïen la major part, i també la més important, dels remeis i tractaments de les malalties; per tant, era necessari per als metges conèixer bé les plantes i això només es podia aconseguir amb l'estudi de la botànica⁷. En aquest sentit, val a dir que la botànica va formar part de les matèries que cursaven els estudiants de medicina fins entrat el segle XX. Per aquests motius, Bernades tingué un gran interès a sistematitzar i conèixer la flora espanyola a fons a més de fer el seu ensenyament didàctic i entenedor, ja que hi havia un buit molt important en aquesta àrea.

Bernades va emprendre un gran projecte: confeccionar una

flora espanyola. Per això, dedicà molt temps a herboritzar a Mallorca, Castella, Catalunya, el País Valencià, Andalusia i el sud de França^{1,3,8}. Malauradament, però, va deixar la seva gran obra inacabada⁹.

Tant en la seva tasca docent com en la seva obra escrita, va introduir el mètode de Linné, deixant de banda el de Tournefort, que Josep Quer, el seu antecessor a la càtedra, havia emprat en la seva obra *Flora española ó Historia de las plantas que se crian en España* (1762)^{5,10,11}.

Bernades va iniciar al *Real Jardín Botánico de Madrid* el camí cap a la modernitat científica i la recerca, que van continuar després Casimiro Gómez Ortega i el també metge i botànic català Antoni Palau i Verdera¹². Ambdós van modificar i implementar els nous mètodes botànics, institucionals i administratius que Bernades no havia pogut desenvolupar. Anys més tard, el successor de Palau seria Miquel Bernades i Claris, el seu fill, que seguiria les passes del pare. Així, els Bernades van dur a terme una tasca docent molt important i formaren botànics molt destacats i reconeguts arreu del món, alguns dels quals foren part de les expedicions científiques a Amèrica, com José Celestino Mutis, Hipólito Ruiz i José Antonio Pavón.

Miquel Bernades va conrear relacions amb botànics d'altres països, amb alguns dels quals mantenia correspondència amb freqüència. Entre els més destacats trobem Carl von Linné i Pehr Löfving. Així, als arxius del *Real Jardín Botánico de Madrid* es conserven cartes amb Löfving³, mentre que una part de la correspondència mantinguda amb

Linné es troba a *The Linnean Society of London*¹³. En aquestes cartes es fa referència, per exemple, a espècimens de plantes i d'ocells que Bernades havia enviat a Linné.

Encara que va viure molts anys a Madrid, Bernades va seguir relacionat amb Catalunya. Així, el 1769 va participar en el projecte de creació de l'Academia Médico-Práctica a Barcelona per promoure l'actualització dels coneixements mèdics. La Universitat i l'antic Col·legi de Doctors de Catalunya havien estat suprimits el 1717 arran de la Guerra de Successió (1701-1715). L'oposició de la Universitat de Cervera va aturar els intents de creació de l'Academia Médico-Práctica de Barcelona el 1754 per part d'un grup de metges barcelonins. Uns anys després, però, es creà el *Real Colegio de Cirugía* (1760) i la *Real Conferencia Físico-Matemática Experimental* (1765). Davant aquests fets, un grup de metges barcelonins va reactivar el projecte, centrant-lo en la creació d'una acadèmia per promoure l'actualització dels coneixements mèdics. El 1769, juntament amb el metge Jaume Bonells, també resident a Madrid, es van encarregar de tramitar l'aprovació de la nova institució que tenia el suport del tinent del protomedicat i el vistiplau de la Reial Audiència de Barcelona. Tot i que el 1770 es va aconseguir el reconeixement oficial, la protecció reial no arribà fins al 1786¹⁴.

Miquel Bernades i Mainader va morir a Madrid el 1771^{1,10}. Poc després de la seva mort es van inventariar les llavors procedents de les seves recol·leccions, que havia deixat a la seva vídua¹⁵.

Les obres de Miquel Bernades i Mainader

Bernades fou l'autor de la primera obra publicada en castellà en què s'acceptava la nomenclatura binària linneana, *Principios de Botánica sacados de los mejores escritos, y puestos en lengua castellana*⁷ (Figura 1). En aquesta obra –el primer tractat en què apareixen termes de botànica en castellà– intentà fixar la terminologia botànica fent prevaler sempre que va ser possible formes populars sobre els neologismes derivats directament del llatí^{1,16}. Bernades, estricte linneà, es mostrà favorable respecte a l'adopció d'un mètode natural del qual es poguessin inferir les qualitats medicinals de les plantes, que per a ell era la raó de ser de la botànica¹⁶. L'obra està dividida en cinc parts o *preludios*: I. *De la Botanica en general*, II. *De las Plantas y su división*, III. *Generalidades sobre las partes de las plantas*, IV. *Las partes de las plantas en particular* i V. *La Faz ó Traza de las plantas*. Conté, a més, dos índexs, un amb els ter-

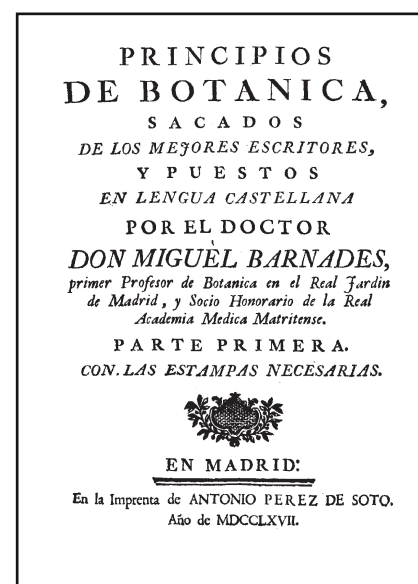

Figura 1. Portada de l'obra de Miquel Bernades i Mainader, *Principios de Botánica*, publicada el 1767⁷.

mes botànics en llatí i un altre amb els termes castellans i inclou tretze làmines que complementen les explicacions del text. Al prefaci deia que un any després veuria la llum una segona part, però no es va arribar a publicar^{2,6}. Al segle XVIII es comença a perdre l'ús del llatí com a llengua predominant en els llibres de botànica, i es va cedint de mica en mica el seu lloc a les llengües populars, entre elles el castellà. Això va obligar a crear una nova terminologia científica en aquesta llengua –ja que fins llavors pràcticament no existia–, sigui mitjançant la creació de neologismes, sigui adaptant els tecnicismes llatins a formes del llenguatge vulgar. En la seva obra, Bernades va adaptar multitud de termes vulgars al lèxic descriptiu de la botànica en un esforç de donar al castellà la precisió i flexibilitat del llatí¹⁷. Explica també de manera detallada el mètode que segueix per a l'adaptació i creació d'aquests termes i descriu 141 neologismes¹⁸. El mou un intent de fer arribar la botànica a molts més lectors.

A més de l'obra esmentada, Bernades n'havia escrit d'altres que no es van arribar a publicar. Una és *Historia de las aves más raras que se encuentran en España*, reflex del seu interès per l'estudi de la zoologia¹⁹.

També va deixar sense publicar *Specimen florae hispanicae*, on descrivia unes 2.000 plantes, moltes noves per a la ciència. El seu fill l'augmentà notablement després de la seva mort⁸ i incloïa més de 100 dibuixos, així com els noms comuns de les plantes, els seus usos i les localitats on creixien^{3,20}, tot i que no es va arribar a publicar.

En relació amb la medicina, el 1775 es va publicar pòstumament una obra de Bernades sobre les morts aparents. Porta per títol *Instrucción sobre lo arriesgado que es, en ciertos casos, enterrar a las personas, sin constar su muerte por otras señales mas que las vulgares; y sobre los medios mas convenientes para que buelvan en sí los anegados, ahogados con lazo, sofocados por humo de carbon, vaho de vino, vapor de pozos, ù otro semejante; pasmados de frio, tocados del rayo, y las criaturas que nacen amortecidas*²¹ i es va publicar gràcies al seu fill, Miquel Bernades i Claris. És una obra molt interessant perquè, a més de contingut mèdic, inclou un repàs històric dels funerals de diverses cultures i del tractament que es dona als cadàvers abans de l'enterrament. Analitza els casos en què pot semblar que una persona és morta i realment no ho és i explica tot allò que s'ha de fer per estar ben segur que no s'enterra una persona viva si no s'ha comprovat, fent servir la metodologia que ell exposa. Aquesta obra va ser molt emprada i citada durant molts anys⁴.

En un altre ordre de coses, és especialment interessant l'herbari

Bernades, una de les col·leccions més antigues que es conserva a l'Institut Botànic de Barcelona. Conté una part de les col·leccions de Bernades així com de les del seu fill. L'herbari format pels Bernades va passar a mans de José Antonio Pavón, qui en vengué plecs a diferents botànics així com a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona; aquests últims són els 817 plecs que es conserven actualment a l'Institut Botànic de Barcelona^{3,22}. Cal remarcar que inclou algunes plantes ja extingides i altres molt difícils de trobar, a més d'alguns dels primers exemplars de diverses plantes introduïdes a Espanya. L'herbari constitueix un bon exemple de la transició entre l'època prelinneana i la linneana, ja que a molts plecs hi apareixen determinacions dels dos sistemes³.

La història del gènere *Barnadesia*

L'any 1781, deu anys després de la mort de Miquel Bernades i Mainader, José Celestino Mutis (1732-1808) li va dedicar el gènere *Barnadesia*, un nou gènere que va descriure en una expedició a Amèrica⁴.

Mutis havia estat deixeble de Bernades al *Real Jardín Botánico de Madrid* i va ser a través d'ell

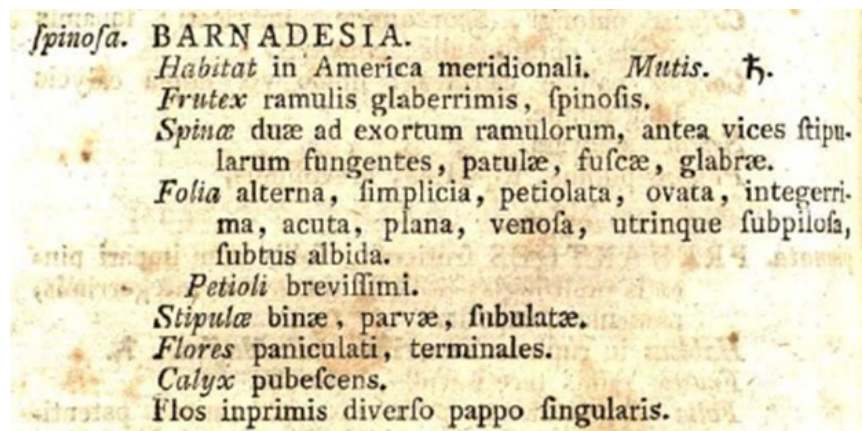

Figura 2. Primera descripció de *Barnadesia spinosa*, publicada a *Supplementum plantarum*, de Carl von Linné, el 1781 (pàgina 348)²⁵.

Figura 3. *Barnadesia horrida*.

que es va formar seguint l'escola de Linné. La relació personal de Barnades amb Mutis va transcendir més enllà de l'àmbit acadèmic i continuà, també per carta, quan Mutis va viatjar a Amèrica²³. Mutis va ser un dels botànics més destacats dels que van explorar Amèrica en aquella època. Era també metge; havia estudiat medicina a Sevilla i es va traslladar a Madrid per passar els exàmens del *Real Protomedicato*. Allà tre-

Figura 4. *Barnadesia dombeyana*.

ballà a la càtedra d'anatomia i també estudià botànica, primer amb Josep Quer i després, com hem vist, amb Bernades. El virrei de Nueva Granada, que coneixia la formació científica i mèdica de Mutis, va demanar-li que viatgés amb ell a Colòmbia com a metge. Era l'any 1760. Mutis es va establir en aquell país i ja no va tornar. Va participar com a primer botànic a l'expedició que es va dur a terme per estudiar la flora de Nueva Granada^{7,24}. Allà implantà el sistema de Linné, que havia après, en part, amb Bernades al *Real Jardín Botánico de Madrid*¹¹, i va trobar les plantes que després dedicaria al seu mestre i amic.

El gènere *Barnadesia* (*Asteraceae*) pertany a la subfamília *Barnadesioideae*, tribu *Barnadesieae*. *Barnadesia* comprèn divuit espècies arbustives o arbòries dels Andes d'Amèrica del Sud i només una espècie creix també al Brasil.

El gènere *Barnadesia* fou descrit per Mutis el 1781. Carl von Linné el va incloure a *Supplementum plantarum*²⁵, obra on se cita

aquest gènere per primera vegada i on fa constar: "*In memoriam Botanici Hispanici Barnadez dixit Mutis*". A la mateixa obra, Linné va descriure *Barnadesia spinosa* basant-se en materials recollits per Mutis a Colòmbia (Figura 2). L'any 1833, David Don va descriure cinc espècies i, englobant la *Barnadesia spinosa*, va diferenciar tres grups dins el gènere. Des de 1873 fins a 1938 es van associar 20 noms al gènere *Barnadesia*, se'n van descriure noves espècies i s'hi van assignar diversos subgèneres (Figures 3 i 4). El 1999, Estrella Urtubey publicà una extensa revisió sobre aquest gènere en la qual també explicà molt detalladament la història taxonòmica²⁶.

Al *Real Jardín Botánico de Madrid* es conserven els dibuixos de *Barnadesia* i *Barnadesia spinosa* fets durant la *Real Expedición Botánica del Nuevo Reino de Granada* (1783-1816) dirigida per Mutis²⁴ (Figures 5 i 6).

Altres plantes que porten el seu nom

El cognom Bernades, en relació amb Miquel Bernades i Mainader, el trobem també en el nom d'altres plantes. Val la pena recordar que hi ha també algunes plantes el nom de les quals està dedicat al seu fill, Miquel Bernades i Claris²⁷, a qui esperem dedicar pròximament un article en aquestes mateixes pàgines.

Bernades va descriure una planta de la qual es van incorporar exemplars a l'herbari d'Antoni Josep Cavanilles i Palop. Anys després, Marià de la Pau Graells i Agüera, metge i naturalista, va estudiar aquesta planta i la batejà amb el

Figura 5. *Barnadesia*. Dibuix (probablement) de José María Carbonell. Font: *Dibujos de la Real Expedición Botánica del Nuevo Reino de Granada (1783-1816)*, dirigida por José Celestino Mutis²⁴.

Figura 6. *Barnadesia spinosa*. Dibuix de Manuel José Jironza. Font: *Dibujos de la Real Expedición Botánica del Nuevo Reino de Granada (1783-1816)*, dirigida por José Celestino Mutis²⁴.

Figura 7. *Genista barnadesii* Graells. Làmina publicada a *Ramilletes de plantas españolas*, on Marià de la Pau Graells dedica el nom de l'espècie a Miquel Bernades²⁹.

nom *Genista barnadesii* Graells.

Graells²⁸, que tingué una intensa activitat científica, fou professor de zoologia del Museo Nacional de Ciencias Naturales i catedràtic d'anatomia i fisiologia a la Universitat de Madrid, a més d'un destacat botànic. Publicà moltes obres, tant de zoologia com de botànica. En una d'aquestes obres, que porta per títol *Ramilletes de plantas españolas*²⁹, analitza una planta, que Bernades havia recollit a la Sierra de Guadalupe i que després va descriure, i li dona el nom *Genista barnadesii* en el seu honor. Escriu Graells: "[...] me he decidido á publicarla con el nombre de *Gen. barnadesii*, en atención á haber reconocido que Barnades la encontró antes que yo, y ser muy justo honrar la memoria de uno de nuestros botánicos mas laboriosos al par que modesto". En publica, a més, una làmina que ho il·lustra (Figura 7). Aquesta planta està inclosa en el gènere *Echinopartum*, de la família *Fabaceae*, que

es coneix també com *Echinopartum barnadesii* (Graells) Rothm (Figura 8).

Bernades va descriure moltes espècies noves de plantes. El nom Barnades (o Barnadez) es fa servir com a indicatiu de Miquel Bernades i Mainader en l'autoria dels tàxons vegetals³⁰. Un exem-

ple n'és *Sideritis spinulosa* Barnades ex. Asso, de la família *Lamiaceae*, coneguda com herba de la pulmonia o espinadella espinosa, que creix a la Noguera i la Segarra fins al Matarranya i el Montsià. Es pot consultar informació dels tàxons *Barnades* i del gènere *Barnadesia* a *The Inter-*

Figura 8. *Genista barnadesii* Graells.

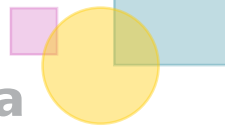
Elena Guardiola, llicenciada (UB) i doctora (UAB) en medicina i cirurgia, és acadèmica corresponent de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. [Més...](#)

Josep-Eladi Baños, llicenciat (UAB) i doctor (UAB) en medicina i cirurgia, és catedràtic de farmacologia i rector de la Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya. És acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. [Més...](#)

Des de fa més de 25 anys fan recerca plegats i han publicat més de 200 treballs sobre història de la medicina i temes relacionats, així com tres volums d'*Eponímia mèdica catalana* (2004, 2011, 2016) i el volum *Catalan physicians' contributions to medicine: a historical view through eponyms* (2021). Els darrers anys una de les seves línies de recerca s'ha centrat en l'estudi dels metges botànics catalans.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Miquel Bernades i Mainader. *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. Consultat el 6 de febrer de 2021, a <https://www.enciclopedia.cat>.
2. Torres Amat, F. 1836. *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes, y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*. Imprenta de J. Verdager, Barcelona: 93-94.
3. Ibáñez, N.; Soriano, I. & Montserrat, J. M. 2009. L'herbari Bernades a l'Institut Botànic de Barcelona (BC). *Collectanea Botanica (Barcelona)*, 28, 31-63.
4. Guardiola, E. & Baños, J. E. 2014. Eponímia mèdica catalana. Els epònims de Miquel Bernades i Mainader. El gènere *Barnadesia* i altres epònims. *Annals de Medicina*, 97(1), 33-38.
5. Guardiola, E. & Baños, J. E. 2020. Josep Quer i Martínez. Metge, cirurgià, anatomista i botànic català, creador i primer professor del *Real Jardín Botánico de Madrid*. *Milfulles*, 5, 43-48.
6. Hernández Morejón, A. 1852. *Historia bibliográfica de la medicina española*. Tomo 7. (Obra pòstuma). Madrid: 303-305.
7. Barnades, M. 1767. *Principios de botánica sacados de los mejores escritores, y puestos en lengua castellana por el Doctor Don Miguel Barnades, primer Profesor de Botánica en el Real Jardín de Madrid, y Socio Honorario de la Real Academia Médica Matritense. Parte primera con las estampas necesarias*. Imprenta de Antonio Perez de Soto, Madrid.
8. Calbet i Camarasa, J. M. & Corbella i Corbella, J. 1981. *Diccionari biogràfic de metges catalans*. Primer volum. Fundació Salvador Vives Casajuana. Seminari Pere Mata. Universitat de Barcelona, Barcelona: 79.
9. Casaseca Mena, B. 1978. *Panorama de los estudios florísticos en España hasta mediados del siglo XIX*. Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca: 35-36.
10. Colmeiro, M. 1875. *Bosquejo histórico y estadístico del Jardín Botánico de Madrid*. Imprenta de T. Fortanet, Madrid.
11. González Bueno, A. 2008. *La difusión de las ideas linneanas en la España de la Ilustración*. Actes d'Història de la Ciència i de la Tècnica. Nova època, 1(2), 183-203.
12. Guardiola, E. & Baños, J. E. 2013. Eponímia mèdica catalana. Els epònims d'Antoni Palau: el gènere *Palaua* i l'*Aloysia citrodora* Palau. *Annals de Medicina*, 96, 124-129.
13. The Linnean Society of London. *The Linnean Collections*. Consultat el 31 de gener de 2021, a <http://linnean-online.org/>
14. Martínez Vidal, A. 1995. De les institucions forals a les acadèmies mèdiques. A: *Catorzè congrés de metges i biòlegs de llengua catalana: Palma, 24-26 de setembre de 1992. Llibre d'actes*. Vol 2. Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca: 763-779.
15. Manuscrit. 1771. *Inventario de las semillas que se hallan y quedan en poder de la Sra. Viuda del Dr. D. Miguel Barnades, como primer Profesor de Botánica que fue del Real Jardín Botánico*. Biblioteca de Santa Cruz. Universidad de Valladolid, Valladolid.
16. Pinar, S. & Puig-Samper, M. A. 1996. La botànica en el Jardín de Migas Calientes. *Asclepio*, 48(1), 71-100.
17. Bolòs, O. de. 1970. La formació del llenguatge botànic català. Estudis Romànics. 1963-1968. *Estudis de lingüística i de filologia catalanes dedicats a la memòria de Pompeu Fabra*: 2, 13, 209-224.
18. Nomdedeu Rull, A. 2012. *Los Principios de botánica (1767) de Miguel Barnades i Mainader y la creación de léxico botánico en español*. *Quaderns de Filologia. Estudis lingüístics*, 17, 225-242.
19. *Diccionario histórico ó biografía universal compendiada*. 1830. Tomo segundo. En la librería de Narciso Oliva, Barcelona: 297-298.
20. Colmeiro, M. 1858. *La botánica y los botánicos de la Península Hispano-Lusitana. Estudios bibliográficos y biográficos*. Imprenta y Estereotipia de M. Rivadeneyra, Madrid: 172-173, 208, 214.

21. Barnades, A. 1775. *Instrucción sobre lo arriesgado que es, en ciertos casos, enterrar a las personas, sin constar su muerte por otras señales mas que las vulgares; y sobre los medios mas convenientes para que buelvan en sí los anegados, ahogados con lazo, sofocados por humo de carbon, vaho de vino, vapor de pozos, ù otro semejante; pasmados de frio, tocados del rayo, y las criaturas que nacen amortecidas*. Imprenta de D. Antonio de Sancha, Madrid.
22. González-Bueno, A.; Carrasco, M. A. & Perea D. 2015. *Un par de pliegos enrevesados de Miguel Barnades Mainader y Esteban de Prado en el Herbario del Real Colegio Alfonso XII de San Lorenzo de El Escorial* (Madrid). *Botanica Complutensis*, 39, 115-119.
23. Gredilla, A. F. 1911. *Biografía de José Celestino Mutis con la relación de su viaje y estudios practicados en el Nuevo Reino de Granada*. Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas. Establecimiento tipográfico de Fortanet, Madrid.
24. *Proyecto de digitalización de los dibujos de la Real Expedición Botánica del Nuevo Reino de Granada (1783-1816), dirigida por José Celestino Mutis*. Real Jardín Botánico-CSIC, Madrid. Consultat el 31 de gener de 2021, a: www.rjb.csic.es/icones/mutis
25. Linné, C. 1781. *Supplementum plantarum systematis vegetabilium editionis decimae tertiae, Generum plantarum editionis sextae, et Specierum plantarum editionis secundae*. Impensis Orphanotrophei, Brunsvigae.
26. Urtubey, E. 1999. Revisión del género *Barnadesia* (Asteraceae; Barnadesioideae, Barnadesieae). *Annals of the Missouri Botanical Garden*, 86, 57-117.
27. Guardiola, E. & Baños, J. E. 2014. Eponímia mèdica catalana. Els epònims de Miquel Bernades i Claris. El gènere *Clarisia* i la *Clarisia volubilis*. *Annals de Medicina*, 97(3), 134-138.
28. Marià de la Pau Graells i Agüera. *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. Consultat el 31 de gener de 2021, a <https://www.enciclopedia.cat/>
29. Graells, M. P. 1859. *Ramilletes de plantas españolas escogidas por el doctor D. Mariano de la Paz Graells, académico de número de la Sección de Ciencias Naturales*. Imprenta y librería de D. Eusebio Aguado, Madrid.
30. *Barnadez/Barnades*. *The International Plant Names Index*. Consultat el 31 de gener de 2021, a <http://www.ipni.org/> .